

Metryki kościelne – historia i współczesność. Geneza powstania ksiąg metrykalnych

Church Registers – History and the Present.
The Origin of Register Books

Księgi metrykalne są urzędowymi dokumentami kościelnymi, obejmującymi wykaz osób ochrzczonych, zaślubionych oraz pogrzebanych, prowadzonymi przez parafie i większe kościoły filialne zgodnie z przepisami Kodeksu Prawa Kanonicznego.

Nazwa metryka pochodzi od łacińskiego słowa *matrix*, w zdrobieniu przybierającego formę *matricula*. W oryginalnym znaczeniu wyraz ten oznaczał macicę bądź samicę, co w znaczeniu wtórnym oznaczało ‘matka, założycielka’, a w znaczeniu przenośnym przybrało formę: ‘źródło, grunt, fundament’¹. Obecnie pod pojęciem metryka rozumiemy spis osób biorących udział w obrzędach, w ściśle określonym czasie i na określonym terenie.

Historia ksiąg metrykalnych, czerpiąc z bogactwa tradycji rzymskiej, ma swój początek już w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. Najstarszymi indeksami osób w Kościele były spisy katechumenów, czyli osób przygotowujących się do przyjęcia chrztu świętego oraz nekrologi, spisywane w postaci dyptychów². Imiona kandydatów zapisywano w tak zwanych *ecclesiasticae tubulae* lub *catalogus eatechymeneum*. Po przyjęciu sakramentu chrztu świętego odnotowywano ich imiona w księdze *liber vita, matriculae* lub *catalogus baptisatorum*³. O rejestracji małżeństw wypowiada się natomiast Nowela Justyniana, polecając sporządzać świadectwa zawarcia małżeństwa z podaniem danych osobowych, daty i miejsca zawarcia związku. Należy zatem z dużą dozą prawdopodobieństwa przyjąć, że Kościół z prawodawstwa rzymskiego przyjął również zwyczaj ewidencjonowania małżeństw.

¹ A. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Warszawa 1992, s. 413.

² J. Kurpas, *Początki ksiąg metrykalnych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABiMK), t. 2, z. 1–2 (1961), s. 11.

³ S. Chodyński, *Metryki kościelne*, w: *Encyklopedia kościelna*, Warszawa 1881, t. 14, s. 224.

Od najdawniejszych czasów sporządzano także katalogi zmarłych, początkowo obejmujące tylko daty śmierci świętych chrześcijańskich. W niedługim czasie zaczęto jednak tworzyć spisy członków klasztorów, kapituł i parafii, których pamięć miała być rokrocznie obchodzona i celebrowana, oraz dostojników państwowych i dobroczyńców Kościoła. Sukcesywnie zwiększano krąg osób objętych niniejszym rejestrem, tak iż w XVI w. zawierał on imiona wszystkich zmarłych katolików. Od IX w. zapisywano także dni śmierci kapłanów do kalendarza kościelnego zwanego dyrektoriami liturgicznymi, z których w późniejszym czasie stworzono *calendaria necrologia*. Z nich natomiast w XII w. wyłoniły się *libri anniversariorum*⁴. Zwyczaj odnotowywania imion chrześcijan był nie tylko przejawem skrupulatności, ale także wyrazem autentycznej radości pierwszych chrześcijan z poszerzania się kręgu współwyznawców, co z kolei sprzyjało wzmocnieniu wiary wyznawców Chrystusa. Każdy człowiek był widzialnym znakiem żywego Kościoła, a najważniejsze wydarzenia z jego życia stawały się integralnymi elementami istnienia całej wspólnoty. Z tego względu starano się, aby każdy chrześcijanin był w jakiś sposób ujmowany w oficjalnym wykazie wiernych. Niemniej jednak z chwilą upadku imperium rzymskiego nastąpił zanik powszechnego prowadzenia metryk, które odąd sporządzane były nieregularnie, mając na względzie tylko regulacje lokalnego Kościoła.

Pierwszy synod, który zlecił prowadzenie plebanom ksiąg ochrzczonych i zaślubionych, odbył się w Tournai w 1481 r. Niedługo później, bo w 1497 r., synod w Alcalá nakazał prowadzenie wykazu chrztów, ślubów oraz osób, które w czasie Wielkanocy przystępują do sakramentu Eucharystii. Na synodzie w 1548 r. polecono prowadzić dodatkowo spis osób zmarłych. Z tym okresem wiążą się także najstarsze zachowane rejestry chrztu, pochodzące z Francji, Włoch oraz z Niemiec⁵.

Rozporządzenie wprowadzające obowiązek i reguły prowadzenia ksiąg ochrzczonych i zaślubionych w całym Kościele powszechnym zostało uchwalone na 24. posiedzeniu synodu trydenckiego, 11 listopada 1563 r., dekretem *Tametsi dubitandum*⁶. Powyższy nakaz pomijał

⁴ J. Kurpas, dz. cyt., s. 14.

⁵ B. Kumor, *Metryki parafialne w archiwach diecezjalnych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” (dalej: KHKM), R. 14, 1 (1966), s. 65.

⁶ Pierwowzorem przepisów soborowych były oficjalne postulaty zgłoszone na soborze przez prymasa Portugalii Bartłomieja de Martyribusa, który dostrzegwał wielką wartość metryk. Uznane zostały włączone do dekretu przez Ojców Soborowych.

natomiast kwestię dotyczącą prowadzenia ksiąg zmarłych, o którym jest mowa dopiero w Rytuale Rzymskim. Opublikowany w 1614 r., przez papieża Pawła V, zawierał kolejne wytyczne w sprawie prowadzenia ksiąg metrykalnych. Był uzupełnieniem postanowień soborowych, a zarazem ostatnim dokumentem normującym prowadzenie ksiąg przed wydaniem w 1917 r. *Kodeksu Prawa Kanonicznego*. Rytuał zobligował kapłanów do prowadzenia pięciu rodzajów ksiąg metrykalnych: ochrzczonych (*liber baptisatorum*), zaślubionych (*liber matrimonium*), zmarłych (*liber mortuorum*), bierzmowanych (*liber confirmatorum*) i statystyki parafialnej (*status animarum*). W księdze ochrzczonych plebani mieli obowiązek zapisać imię i ewentualnie nazwisko przystępującego do chrztu. Warto wspomnieć, że w chwili chrztu imię pogańskie zastępowane było imieniem świętego albo męczennika. W kolejnej rubryce nakazano wpisywać datę i miejsce przystąpienia do sakramentu oraz wymienić świadków. W stosunku do małżeństw soborowy dekret nakazywał ich zawieranie tylko w obecności dwóch lub trzech świadków oraz proboszcza po wcześniejszych trzykrotnych zapowiedziach. Potępił tym samym małżeństwa tajne, wszakże ich nie unieważniając, ale wyraźnie zalecając, aby w przyszłości udzielać sakramentu jawnego, a w księgach wpisywać imiona małżonków, świadków oraz datę i miejsce uroczystości⁷. Do starannego prowadzenia tychże ksiąg przykładano największą wagę, stanowiły bowiem dowód zawarcia małżeństwa i legalności zrodzonego potomstwa⁸.

W 1741 r. papież Benedykt XIV wydał jeszcze bullę, w której polecił księżom prowadzenie księgi małżeństw sekretnych – *matrimonia conscientiae* – będącej pod bezpośrednią kontrolą biskupa, w której zapisywano małżeństwo zawarte między osobami o nierównym statusie społecznym oraz bardzo często dzieci poczęte z takiego związku⁹.

W każdym dokumencie precyzującym sporządzanie ksiąg metrykalnych znajdowała się nota, w której podkreślano konieczność starannego sporządzania ksiąg, bezpiecznego przechowywania i wyraźnego oznaczenia szczególnie lat i stron każdej księgi oraz końcowego ujęcia liczby dziewcząt i chłopców zapisanych w księgach.

Na ziemiach polskich pierwsze regulacje prawne dotyczące prowadzenia ksiąg metrykalnych podjęły synody w drugiej połowie XVI w.

⁷ J. Kurpas, dz. cyt., s. 22.

⁸ I. Gieysztorowa, *Badania demograficzne na podstawie metryk parafialnych*, KHKM, R. 10, 1–2 (1962), s. 111.

⁹ S. Chodyński, dz. cyt., s. 229.

Niemniej jednak zachowane metryki sprzed XVI stulecia dowodzą, że pewne przepisy odnośnie do tych powinności musiały istnieć przed uchwałami Soboru Trydenckiego. O konieczności przekazywania metryk do kurii biskupiej przypominał bowiem na synodzie prowincjom piotrkowskim już prymas Łaski w 1511 r.¹⁰

O powinności prowadzenia ksiąg ochrzczonych i zaślubionych wypowiadał się synod wrocławski w 1579 r.¹¹ Niedługo później podobne regulacje wprowadziły synody: wrocławski, wileński i płocki. Najważniejszym jednak dokumentem wprowadzającym obowiązek i reguły prowadzenia ksiąg metrykalnych był list napisany przez biskupa Karola Maciejewskiego na synodzie prymacjalnym piotrkowskim w 1607 r., w którym zlecił prowadzenie przez plebanów pięciu ksiąg: ochrzczonych, zaślubionych, bierzmowanych, przystępujących do komunii w Wielkanoc oraz statystyki parafialnej. Zgodnie z wytycznymi, formuła wpisu w księdze ochrzczonych miała brzmieć: *Roku 1607, dnia 15 października ja N. proboszcz (lub wikariusz) kościoła parafialnego w N., ochrzciłem N., syna N.N. małżonków prawowitych. Rodzicami chrzestnymi byli N. i N.* W księdze zaślubionych zaś formuła wpisu wyglądała następująco: *Roku 1607, miesiąca października dnia 15, ja N. proboszcz (lub wikariusz) kościoła parafialnego w N. potwierdziłem związek małżeński zawarty między N. i N., w tymże kościele parafialnym w obecności N. i N. i wielu innych obecnych po uprzednim wygłoszeniu zwyczajnych zapowiedzi*¹².

Synod piotrkowski nie unormował zasad prowadzenia ksiąg zmarłych, których istnienia wymagał dopiero Rytuał Piotrkowski wzorujący się na Rytuale Rzymskim, wprowadzony we wszystkich polskich diecezjach w 1631 r. Późniejsze synody tylko precyzowały reguły dokonywania rejestracji wiernych i przechowywania ksiąg. W 1778 r. biskup wrocławski Józef Rybiński wydał polecenie, aby kopie ksiąg metrykalnych przekazywać księgom grodzkim¹³. Wcześniej zaś ustawa sejmowa z 1764 r. nadawała metrykom wartość urzędową.

Wraz z regulacjami Soboru Trydenckiego dotyczącymi prowadzenia ksiąg metrykalnych przysły postanowienia o konieczności prowadzenia kancelarii parafialnej, w której oprócz ksiąg metrykalnych

¹⁰ *Materiały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce w XVI w.*, „Archiwum Komisji Prawniczej”, t.1, 1895, s. 354.

¹¹ *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae*, Warszawa 1890, s. 83.

¹² B. Kumor, dz. cyt., s. 67.

¹³ S. Chodyński, dz. cyt., s.228

gromadzono także dyplomy¹⁴, dokumenty fundacyjne, przywileje, listy pasterskie, żywoty świętych, rachunki oraz dokumenty o charakterze świeckim – akta obce. Księgi metrykalne od XII w. tworzone na pergaminie ze skóry zwierzęcej, zapisywanej atramentem, za pomocą gęsich bądź łabędzich piór w języku łacińskim¹⁵. Każdy dokument potwierdzany był pieczęcią kościoła lub plebana. Wraz z metrykami prowadzone były także dokumenty powiązane z metrykami, jak choćby: alegaty, raptularze, księgi zapowiedzi przedślubnych, dyspens małżeńskich czy księgi, w których zapisywano informacje o prowadzeniu procesów małżeńskich¹⁶.

Z chwilą utraty przez Polskę niepodległości poszczególne państwa zaborcze wprowadziły własne regulacje prawne oraz języki urzędowe, w jakich należało dokonywać wpisów w kancelariach parafialnych, poddając tym samym duchownych większej kontroli. Do XVII w. wpisy dokonywane były w sposób skondensowany. Z chwilą wprowadzenia ustawodawstwa zaborczego zaczęto w niej umieszczać coraz więcej danych.

W zaborze rosyjskim, z chwilą wprowadzenia Kodeksu Napoleona, księża stali się zarazem urzędnikami państwowymi, którzy mieli obowiązek sporządzać dokumenty w dwóch egzemplarzach, z czego jeden przekazywać władzom państwowym¹⁷. Metryki sporządzano w formie opisowej, na początku w języku polskim, zaś w drugiej połowie XIX w., po upadku powstania styczniowego, nakazano wprowadzić do ksiąg metrykalnych język rosyjski oraz zmieniono formę zapisu na tabelaryczną. Od 1779 r. synod zdecydował, aby w wypadku dziecka z nieprawego łoża w księgach zapisywać tylko nazwisko matki.

W zaborze austriackim dyspozycje dotyczące ksiąg metrykalnych regulował Patent Cesarski z 1784 r., w myśl którego metryki sporządzane miały być w sposób szczegółowy, a odpisy przekazywane do kancelarii cesarskiej oraz kurii biskupiej. Zgodnie ze wskazówkami Patentu, metryki chrztu miały zawierać informacje o dziecku, ale i o rodzicach oraz rodzicach chrzestnych z wyszczególnieniem

¹⁴ T. Grygier, *Z zagadnień archiwistyki kościelnej na przykładzie archiwum parafialnego*, ABiMK, t. 22, 1971, s. 49–50.

¹⁵ S. Nawrocki, *Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca XX w.*, Poznań 1998, s. 27.

¹⁶ R. Kufel, *Kancelaria, registratura i archiwum parafialne na ziemiach polskich od XII do początku XXI wieku*, Zielona Góra 2005, s. 51.

¹⁷ W. Froch, *Księgi metrykalne jako ważne i ciekawe źródło historyczne*, „Wiadomości Archidiecezji Lubelskiej” 2 (1999), s. 382.

wykonywanego przez nich zawodu¹⁸. Dalsze regulacje prawne normowały zagadnienia dotyczące oświadczenia matki, które musiało być zgodne ze stanem faktycznym. W tym celu należało wpisywać też nazwisko położnej. W księgach notowano również informacje o płodach nieżywych. Drobiazgowo informacje miały także zawierać księgi małżeństw oraz zmarłych, w których należało podać informacje o przebytej chorobie zmarłego oraz przyczynie śmierci.

Na Pomorzu największy rozkwit ksiąg metrykalnych przypada na okres reformacji. Do rozpowszechnienia ich doszło w XVII stuleciu. Już 16 grudnia 1743 r. wydano reskrypt dla pruskich ziem Pomorza, w którym zawarto szczegółowe przepisy dotyczące prowadzenia ksiąg metrykalnych na tych terenach. W 1794 r. weszło w życie *Ogólne prawo krajowe dla państw pruskich*, na mocy którego urodzeni, zaślubieni i zmarli mieli być zapisywani w księgach swej macierzystej parafii. Akt zawarcia małżeństwa zapisywano w parafii, z której pochodziła narzeczona, ale tylko w sytuacji, gdy obie strony były tego samego wyznania. Gdy jednak małżeństwo zawierały pary o różnych wyznaniach, wtedy trzeba było ten fakt rejestrować w księdze parafii, z której pochodził narzeczony. Potomstwo zrodzone z takiego małżeństwa odnotowywano w zależności od płci dziecka. Chłopców zapisywano w parafii ojca, a dziewczynki w parafii matki¹⁹.

18 października 1799 r. król pruski Fryderyk Wilhelm wydał rozporządzenie, w którym zobowiązał kapłanów do sporządzania zestawienia statystycznego z metryk i dostarczania go do inspektora powiatowego, zaś cyrkularzem z dnia 17 listopada 1841 r. należało do tego wykazu dodać również odpowiedni indeks²⁰. Wiązało się to z obowiązującym w Prusach prawem, na mocy którego księża byli jednocześnie urzędnikami stanu cywilnego, a archiwa kościelne uznane były przez władze państwowe za dokumenty równoznaczne z aktami świeckimi. Skutkiem tego to księża, zarówno wyznania ewangelickiego, jak i katolickiego, byli odpowiedzialni za ich sporządzanie oraz przekazywanie duplikatów do sądów świeckich. Odpowiadali za wykonanie tych obowiązków przed „regencjami królewskimi”. Od 1815 r. kontrola nad prawidłowym funkcjonowaniem ksiąg przeszła pod zarząd

¹⁸ Z. Szulc, *Przepisy prawne dotyczące prowadzenia ksiąg metrykalnych w Galicji*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. 3, 1995, s. 30–31.

¹⁹ B. Kroško, *Świeckie i wyznaniowe księgi stanu cywilnego w Archiwum Państwowym w Koszalinie*, „Archeion”, t. 86, 1989, s. 64–65.

²⁰ R. Kufel, dz. cyt., s. 51.

urzędów rejencyjnych, aż do 1874 r., kiedy to ostatecznie oddzielono akty kościelne od rejestracji cywilnych²¹. W ten sposób metryki kościelne straciły status dokumentów oficjalnych. Kontrola i regulacje władz państwowych spowodowały jednak obawę władz kościelnych przed możliwością odebrania im dokumentów kancelaryjnych. Chcąc zapobiec tego rodzaju sytuacji, w 1875 r. biskupi polecili równocześnie prowadzić księgi w języku łacińskim.

Informacje zawarte w księgach od połowy XVIII w. zaczęły zawierać coraz więcej danych sporządzanych w bardziej uporządkowany sposób. Coraz częściej rezygnowano z narracyjnych form zapisu na rzecz bardziej jasnych i precyzyjnych form rubrykowych. W metrykach chrztu odnotowywano datę przyjścia na świat dziecka, imię i nazwisko panięskie matki oraz zawód ojca. Księgi zaślubionych dostarczały informacji dotyczących imion i nazwisk ojców narzeczonych z obojga stron, a w księgach zmarłych umieszczano notkę o dacie śmierci, a czasem nawet o rodzinie zmarłego. Od 1794 r. zaczęły pojawiać się w księdze ochrzczonych informacje o godzinie przyjścia na świat dziecka oraz o przystąpieniu rodziców do sakramentu małżeństwa. W księgach ślubów zaczęto wpisywać wiek narzeczonych oraz informacje o ich matrymonialnej przeszłości. Należało także umieścić w księdze zapis o zgodzie rodziców na zawarcie związku małżeńskiego²². Natomiast księgę zmarłych wzbogacono o zapis o wieku zmarłego, zawodzie, dacie i przyczynie śmierci. W 1835 r. opublikowano oficjalny dokument, w którym zawarto sugestię o prowadzeniu trzech osobnych ksiąg. Księgi ochrzczonych zawierać miały imię dziecka, imię i nazwisko ojca oraz rodziców chrzestnych, datę chrztu oraz miejsce zamieszkania.

Księgi małżeństw obejmować miały tylko informację o imionach i nazwiskach narzeczonych, dacie zawarcia sakramentu oraz ich miejscu zamieszkania. Księgi zmarłych natomiast uwzględniały dane o imieniu i nazwisku zmarłego, jego miejscu zamieszkania oraz dacie pochówku. Niekiedy kapłan dodawał zapis o zawodzie i wieku zmarłego.

²¹ B. Kroško, dz. cyt., s. 66.

²² Mężczyźni uzyskiwali pełnoletność w wieku 18 lat, kobiety w wieku lat 14. Mimo tego zgoda rodziców na zawarcie małżeństwa była wymagana do ukończenia 25. roku życia. W przeciwnym razie małżeństwo mogło zostać unieważnione. Por. *Landrecht pruski*, cz. 2, Tit. 1, §37 i § 45–46.

Współczesne normy prowadzenia ksiąg metrykalnych

Aktualnie konieczność prowadzenia ksiąg metrykalnych nakłada na katolickie parafie *Kodeks Prawa Kanonicznego*, którego paragraf 535 mówi: *W każdej parafii należy prowadzić księgi parafialne, a mianowicie chrzczonych, małżeństw, zmarłych oraz inne zgodnie z przepisami konferencji Episkopatu lub biskupa diecezjalnego. Proboszcz ma czuwać nad tym, by księgi były właściwie spisywane i przechowywane*²³. Przepis autorstwa biskupa Franciszka Jopa, nakładający na parafie obowiązek prowadzenia trzech ksiąg metrykalnych, uchwaliła Konferencja Episkopatu Polski na zebraniu w dniach 5–7 września 1947 r.²⁴ Współczesne księgi parafialne są zatwierdzonymi przez Episkopat drukami o ściśle określonej budowie i zawartości. Kontrolę nad księgami sporządzanymi w dwóch egzemplarzach sprawuje biskup oraz dziekan, który przy każdorazowej wizytacji powinien mieć wgląd w księgi, czuwać nad ich prawidłowym prowadzeniem oraz swój nadzór potwierdzać pieczęcią biskupią bądź dziekańską oraz własnoręcznym podpisem. Po wypełnieniu wszystkich formularzy duplikat każdej z ksiąg należy przekazać kurii biskupiej²⁵.

Zgodnie z wytycznymi, księgi należy prowadzić na bieżąco, z zachowaniem staranności, na początku każdego wpisu umieszczając nazwisko przystępujących do sakramentu, miejscowość oraz nazwę parafii, w której określony obrzęd jest dokonywany. Dni miesiąca muszą być napisane cyframi arabskimi, natomiast miesiące należy pisać słownie, aby w przyszłości uniknąć pomyłek z odczytaniem tekstu²⁶.

Wpisy w księdze ochrzczonych sporządzane są na podstawie aktu urodzenia z Urzędu Stanu Cywilnego i zawierają numer bieżący, imię bądź imiona (tu należy podać liczbę nadawanych imion), nazwisko, datę i miejsce urodzenia oraz czas wydania aktu urodzenia²⁷. W rubryce rodzice księża zapisują nazwisko i imię ojca, nazwisko i imię matki oraz ich wiek, miejsce zamieszkania i zawód. Dodatkowa informacja o rodzicach powinna zawierać notę o dacie i miejscu zawarcia ślubu kościelnego. Gdy małżeństwo nie ma charakteru sakramentalnego, w rubryce połączeni zapisuje się: *małżeństwo tylko*

²³ *Kodeks Prawa Kanonicznego*, Poznań 1984, kan. 535.

²⁴ R. Kufel, dz. cyt., s. 91.

²⁵ *III Synod Gdański. Misja Ewangelizacyjna Kościoła Gdańskiego na początku nowego tysiąclecia*, Gdańsk 2001, s. 85.

²⁶ A. Kaczor, *Kancelaria parafialna*, w: *Teologia pastoralna szczegółowa*, red. R. Kamiński, Wrocław 2002, t. 2, s. 86.

²⁷ *Kodeks Prawa Kanonicznego*, kan. 877.

cywilne²⁸. W pozostałych rubrykach zapisuje się dane dotyczące rodziców chrzestnych. Oprócz ich imion i nazwisk wpisuje się także ich wiek, miejsce zamieszkania, zawód oraz wyznanie. Rubryka szafarz chrztu zawiera imię, nazwisko i stanowisko kapłana, który udziela sakramentu.

Jednak zapis w księdze ochrzczonych nie kończy się z chwilą udzielenia chrztu, w latach późniejszych dopisuje się bowiem inne informacje, które wzbogacają wiedzę na temat życia ochrzczonego. Dopisuje się informacje o przystąpieniu ochrzczonego do bierzowania, o zawarciu związku małżeńskiego, tudzież przyjęciu święceń kapłańskich bądź zakonnych. Rubryka uwagi zawiera także adnotację o ewentualnej zmianie wyznania bądź oficjalnym wystąpieniu z Kościoła, względnie o powrocie do Kościoła. *Liber Baptisatorum* zawiera również informację o rezygnacji z uczęszczania na katechezę czy adnotację o zmianie płci²⁹.

Obok księgi ochrzczonych kancelarie parafialne prowadzą także księgi metryk zastępczych, w której zapisuje się chrzty osób niewzględzonych w parafialnej księdze chrztu, bądź z innego powodu nie można mieć wglądu w ich metrykę, a także te osoby, które zmieniły wyznanie na chrześcijańskie.

Kolejną księgą prowadzoną przez parafie są księgi ślubów, w których umieszcza się nazwiska i imiona małżonków, ich wyznanie, stan cywilny, zawód, miejscowość, datę i miejsce urodzenia i chrztu oraz dane obojga rodziców. Nadto odnotowuje się datę i miejsce zawarcia małżeństwa. W dalszej kolejności należy wpisać imię i nazwisko oraz stanowisko służbowe kapłana udzielającego sakramentu oraz nazwiska, imiona, wiek, wyznanie i miejsce zamieszkania obu świadków. Jeżeli jedna ze stron jest wdową lub wdowcem, należy odnotować informację o zmarłym współmałżonku. W księgach małżeństw odnotowuje się komunikaty o małżeństwach mieszanych w formie koniecznej oraz te objęte dyspensą, a więc bez formy kanonicznej. Akty ślubu zawierają również decyzje o unieważnieniu małżeństwa³⁰.

Księgi zmarłych zawierają numer bieżący, imię i nazwisko zmarłego, jego datę urodzenia, miejsca zamieszkania, wiek, zawód, wyznanie oraz datę, miejsce i godzinę zgonu. Uzupełniający księgę wpisuje w odpowiedniej rubryce imię i nazwisko małżonka z informacją, czy

²⁸ R. Kufel, dz. cyt., s. 97.

²⁹ Tamże, s. 101.

³⁰ I. Gordon, *Nowy proces nieważności małżeństwa. Postępowanie, komentarze*, Częstochowa 1985, s. 46–47.

żyje oraz dane dotyczące imion, nazwisk i zawodu rodziców zmarłego. W kolejnej kolumnie wpisuje się przyczynę zgonu oraz miejsce i datę pochówku³¹. Książd ma obowiązek odnotować, czy zmarły przed śmiercią przystąpił do sakramentu namaszczenia chorych, pokuty bądź Eucharystii. Wpisu w księdze zmarłych dokonuje się na podstawie aktu zgonu przyniesionego do kancelarii. Numer, datę i miejsce wystawienia aktu również odnotowuje się w metryce. Pod aktem zgonu wpisuje się datę i nazwisko wystawiającego dokument.

Metody wykorzystania ksiąg metrykalnych

Księgi metrykalne stanowią niezwykle wartościowe źródło do rozlicznych badań, pośród których, jak zauważa Z. Sułowski, można wyróżnić trzy główne kategorie: odnajdywanie pojedynczych informacji biograficznych, poszukiwanie wiadomości ubocznych oraz wykorzystywanie metryk do badań zjawisk masowych, pomocnych przy dociekaniach nad przeszłością demograficzną ludności, stosunkami społecznymi, zdarzeniami sezonowymi, sytuacją gospodarczą państwa czy stosunkami politycznymi, jakie zachodziły w poszczególnych okresach historycznych³².

Treść metryk wykorzystywana jest w badaniach genealogicznych, w których doszukujemy się informacji o indywidualnych osobach, mogąc jednocześnie stwierdzić, jak długo żyły, kim były i skąd pochodzili ich bliscy, co stanowi podstawę w poszukiwaniu pokrewieństwa i pozwala stworzyć w miarę skondensowane drzewo rodowe. Metryki dostarczają informacji o życiu osobistym człowieka, których to danych trudno byłoby szukać w innych miarodajnych źródłach. Znajdziemy w nich więc informacje o wieku zawarcia małżeństwa, długości życia zarówno kobiet, mężczyzn, jak i dzieci czy wielkość i liczebność rodziny.

Bardzo często w metrykach poruszana jest kwestia podziału stanowego oraz materialnego parafii. Wyszczególnienia stanu rycerskiego czy podziału zawodowego dokonuje się na podstawie prawidłowego odczytu metryk. W zależności od tego, czym zajmował się uwzględniony w spisie metrykalnym, tak został określony przez plebana. I tak

³¹ A. Kaczor, dz. cyt., s. 91.

³² Z. Sułowski, *O właściwą metodę wykorzystania metryk kościelnych do badań demograficznych*, KHKM, R. 10, 1–2 (1962), s. 81.

przykładowo, człowieka z folwarku plebańskiego określano w metrykach *ex fundo plebanali*, a chłopów *laboriosus*. Z kolei po uwłaszczeniu po nazwisku chłopu wpisywano „czynszownik”. Mieszczan określano *circumspectus* albo *honoratus*³³, szlachta zaś była wymieniana z pełnym tytułem należnym osobie. Choćby na podstawie wyróżnienia stanowego można było określić stan majątkowy i pozycję rodziny. Przyjrzenie się zaś liczebności stanów i ich wzajemnego do siebie stosunku pozwala lepiej określić pozycję parafii³⁴.

Istotną kwestią ujmowaną w księgach jest kwestia narodowościowa. Ma ona szczególne znaczenie na terenach, gdzie migracja ludności jest bardzo duża, a obok siebie występują ludzie o różnej kulturowości i religijności. Szczególne odbicie znajduje to choćby na terenach, gdzie tylko przedstawiciele jednej nacji byli katolikami. Łatwo więc określić na tej podstawie ich liczbę oraz prześledzić trwałość tego osiedlenia³⁵. Z mobilnością społeczeństwa wiąże się też sytuacja polityczna państwa. Stan ludności na określonym terenie zwiększał się lub zmniejszał, w zależności od prowadzonych w tym czasie wojen, co wiązało się także z przemarszem wojsk i bardzo często powodowało zwiększenie umieralności.

Położenie miejscowości stanowiło o jej atrakcyjności, co z kolei wpływało na liczbę ludności, która w niej mieszkała i pracowała. W zależności od tego jak wiele osób występowało i brało udział w sakramentach uwzględnianych w księgach, możemy prześledzić okres świetności i upadku miast czy wsi. Na spadek liczby ludności miały wpływ pojawiające się co jakiś czas epidemie, powodujące nie tylko zwiększoną umieralność, ale i będące prawdopodobną przyczyną nieuwzględniania pewnych danych w księgach metrykalnych. Metryki pozwalają również dokonać analizy odnośnie do stopnia zaludnienia, wzrostu lub spadku liczby urodzin, obliczyć siłę płodności kobiet, liczbę małżeństw zawieranych przez osoby będące wcześniej w związku czy zaobserwować liczbę związków nieobdarzonych potomstwem³⁶. Pozwalają też prześledzić warunki, jakie musiała spełnić współmałżonka, aby do ślubu doszło, co z kolei wyraźnie pokazuje zwyczaje, kanony i zasady funkcjonujące w określonej epoce. Na podstawie

³³ W. Froch, dz. cyt., s. 388.

³⁴ A. Szczypiorski, *Badania ksiąg metrykalnych a obliczenia ludności Polski w wieku XVII–XVIII*, KHKM, R. 10, 1–2 (1962), s. 56.

³⁵ K. Dobrowolski, *Znaczenie metryk kościelnych dla badań naukowych*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie”, t. 5, 1920, s. 97.

³⁶ Tamże, s. 90–110.

ksiąg metrykalnych można także określić poziom moralny ludności, biorąc pod uwagę liczbę zawieranych małżeństw z osobami o nierównym statusie społecznym i materialnym, liczbę samobójstw i poczętych nieślubnych dzieci.

Z ksiąg wyłaniają się również pewne zwyczaje związane z poszczególnymi etapami życia, które są niejednokrotnie prawie zupełnie zapomniane. Możemy w nich odszukać nazwiska nauczycieli i informacje na temat przytułków, jeżeli takowe istniały przy kościele³⁷.

Uważne studiowanie ksiąg metrykalnych pozwala stworzyć listę proboszczów i wikariuszy, którzy na przestrzeni dziejów pracowali na terenie parafii, a czasem byli oddelegowani tylko w celu udzielenia konkretnego sakramentu. Badając charakter ich pisma, biegłość w posługiwaniu się łaciną, możemy określić, jaką wagę przykładano do wykształcenia księży i prowadzenia ksiąg. Ponadto, metryki mogą rzucić światło na wykształcenie społeczeństwa i odsetek osób niepiśmiennych, bowiem każdorazowy wpis do ksiąg wymagał podpisu albo chociaż potwierdzenia znakiem krzyża zgodności zapisu przez przystępujących do sakramentu.

Z tekstu wyłaniają się również informacje o zwyczajach obrzędowych przypisanych do poszczególnych sakramentów, przychodach uzyskiwanych na mocy prawa stuly oraz innych dochodach dla organisty, kościelnego czy grabarza.

Osobną gałęzią nauki, w której badania ksiąg metrykalnych sprawdzają się doskonale, jest onomastyka, zajmująca się imionami i nazwiskami. W ramach tej nauki dowiadujemy się, jakie imiona chrzestne nadawano nowo narodzonemu dziecku; jakie imiona były popularne w określonym przedziale czasu na danym terytorium; jak rozszerzał się i jak długo trwał kult świętych z okresu średniowiecza czy kult świętych narodowych. Biorąc pod uwagę kwestię imion, można dostrzec reguły dziedziczenia imion po przodkach. Na tej samej zasadzie obserwujemy etapy tworzenia się i dziedziczenia nazwisk, przede wszystkim dzieci z nieprawego łoża, oraz reguły nadawania przydomków w sytuacji, gdzie na małym terytorium występowało zbyt dużo osób legitymujących się tymi samymi imionami i nazwiskami.

Metryki będą również świetnym materiałem, aby zapoznać się z topografią terenu. Dostarczają wskazówek o tworzeniu się nowych osad, nazewnictwie już istniejących miast i wsi. Informują o położeniu małych i większych osad, biegu rzek czy występowaniu gór,

³⁷ W. Froch, dz. cyt., s. 381.

potocznym określeniu wybranych obiektów. Księgi utrwalają więc momenty, w których zaczynamy posługiwać się nowymi określeniami, tworząc z nich nowe nazwy, które nieraz z biegiem czasu zanikają albo ewoluują, zmieniając brzmienie i znaczenie.

Z chwilą, gdy zaczęto wpisywać do ksiąg zmarłych przyczyny zgonu, księgi stały się również materiałem do badań rozwoju medycyny, mogącym udzielić wskazówek, na jakie choroby zapadano w określonym czasie i przestrzeni, wyróżniać spośród nich grupy wiekowe i płciowe. Informacje powyższe dają również wyobrażenie o znajomości chorób i analizy przyczyn śmierci³⁸.

Jednocześnie podejmując się badania ksiąg metrykalnych, należy pamiętać o niebezpieczeństwach, jakie czyhają na poszukiwacza. Niekompletność źródeł, brak skrupulatności czy niewłaściwa interpretacja mogą prowadzić do błędnych wniosków i zniekształcać obraz badań³⁹. Ważne jest zatem konfrontowanie ich z innymi materiałami, jak choćby lustracjami, inwentarzami czy rejestrami⁴⁰.

³⁸ Tamże, s. 384–385.

³⁹ I. Gieysztorowa, *Niebezpieczeństwa metodyczne polskich badań metrykalnych w XVII i XVIII wieku*, KHKM, R. 19, 4 (1971), s. 557–603.

⁴⁰ A. Szczypiorski, dz. cyt., s. 57.

Summary

Register books are official church documents, which include lists of baptized, married and buried parishioners, held by parishes and large branch churches as required by the Code of Canon Law. The first lists of the faithful were drawn up as early as the Roman times. They contained the names of people about to receive baptism. In the centuries that followed, individual synods announced their decisions concerning the need to maintain register books; it was in the second part of the 16th century that the Church made it universally mandatory to keep such records. For centuries, those books have recorded the most important moments in the lives of Christian people from their births, through marriages, to deaths. Since registers remain the most available and best preserved sources, they are the primary source of information for researchers studying population. They are used first and foremost to increase demographic knowledge. Studying register books has also become common practice among those who carry out research work on customs and families.